

УДК 340.15:32:316:347.99

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.04>

Козинець О.Г.

к.і.н., доцент,

*завідувач кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
юридичного факультету*

*Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

Макогін Н.О.

здобувачка вищої освіти IV курсу

юридичного факультету

*Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Національного університету «Чернігівська політехніка»*

КРИТИКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПОРЯДКІВ, ФЕОДАЛЬНОГО ПРАВА І СУДОЧИНСТВА В ПРАЦЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Постановка проблеми. У період глобальної кризи, що знаходить свій вияв у політичній нестабільності, загостренні соціальних проблем, напруженій економічній ситуації, людство намагається віднайти найліпші шляхи виходу з неї. Так, політики і науковці роблять спроби окреслити вектори розвитку та модернізації всіх сфер життєдіяльності суспільства з метою поліпшення становища як окремої людини, так і соціуму загалом, намагаються віднайти ідеальний державний лад та створити досконале суспільство у сучасному жорстокому світі. Джерелом істини у цьому питанні може слугувати досвід історичного минулого, який відкривається, зокрема, шляхом пізнання правових, гуманістичних поглядів передових вітчизняних постатей. Однією із таких слід вважати представника українського просвітництва – педагога, філософа, поета Григорія Савича Сковороду. Його ідеї залишаються на часі і нині, адже проблеми державності, суспільного ладу, самопізнання і самовдосконалення досі є актуальними. Опанування його світоглядних позицій дасть змогу віднайти правильні напрями щодо пошуку шляхів формування оптимальних політичних, соціальних порядків та гармонійного існування людини в них.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Дослідниками творчості мислителя у філософських, правових, культурологічних аспектах були М. Яворський, Н. Іванова, Д. Чижевський, Н. Путіловська, В. Шевчук, Г. Ільїн, Н. Кабусь, П. Кононенко, І. Пільчук, О. Попова, Л. Ушкалов, І. Каганець, М. Продум, В. Поліщук та інші.

Формування завдань дослідження. Метою дослідження є висвітлення просвітницько-демократичних ідей Григорія Сковороди в розрізі його бачення суспільно-політичних та соціальних порядків, критики феодального права і судочинства, а також розкриття змісту принципу «сродності».

Виклад основного матеріалу. Григорій Сковорода розпочав свою філософську діяльність разом із мандрівним життям, що відбулося у досить поважному віці. Його життєвий шлях до цього був лише підготовкою, осмисленням питань буття. Ця постать – яскравий приклад гармонійного співвідношення світоглядної системи людини з її поведінкою, єдністю слова і діла. Про мислителя говорили, що він учив, як жив, а жив, як навчав [1, с. 68].

У народі образ Г. Сковороди асоціюється з мудрою людиною, яка навчала народ бути щасливим. Його називали «українським

Сократом», і сам він писав, що «замислив я умом і забажав волею бути Сократом на Русі» [2, с. 119]. Призначення філософа він вбачав у розкритті людям «істинного» щастя і способів його досягнення.

Ідейні погляди Григорія Сковороди, що поклали початок української класичної філософії, зумовлені синтезом його природних дарувань та віяннями навколишнього середовища. На формування світогляду українського філософа справили вплив мислителі античності, епохи Відродження і Нового часу, які визнавали матерію вічною, тобто нестворюваною і незнищеною. Це насамперед Демокрит, Аристотель, Епікур, Джордано Бруно, М. Ломоносов, матеріалісти XVII та XVIII ст. [3, с. 66].

На відміну від релігійно-схоластичної філософії, мислитель, ґрунтуючись на християнській традиції, ставив у центр уваги не міфічний світ, а людину, з її думками, настроями та бажаннями.

Якщо говорити узагальнено, то можна визначити, що філософська система Г. Сковороди полягає в існуванні «двох натур» («одна – видима, друга – невидима») та «трьох світів» (Всесвіт-макрокосм, світ людини – мікрокосм та символічний світ, що ототожнюється з Біблією). Однак варто зазначити, що у цьому дослідженні фокус уваги буде звернено на погляди мислителя щодо суспільно-політичних та соціальних порядків. У своїх творах він відображав становище гнобленого українського селянства та рядового козацтва, їх прагнення, настрої, сильні та слабкі сторони світосприйняття широких народних мас, мав на меті озброїти їх засобами досягнення достойного життя.

Розглядаючи суспільство, яке традиційно складалося з багатих і бідних, філософ характеризував наявну у ньому кріпосну систему як «мир темний», «мир прискверний» [4, с. 176]. Його думка щодо несправедливості поділу людей за майновою ознакою, засудження феодального устрою яскраво простежується у вірші «Всякому місту звичай і права», де він

сатирично зобразив поміщиків, чиновників, купців і висміяв дворянсько-бюрократичну систему управління загалом, та байці «Бджола і шершень», показавши багатія у ролі шершня (трутня) – комахи, яка за своєю природою живе за рахунок бджіл, тобто селян-трудівників.

Г. Сковорода вважав неприпустимими станові привілеї, соціальний поділ, свавілля, самодурство та беззаконня, а гонитву за наживою, прогресуюче «срібллюбство» – дорогою до погібелі держави, оскільки все це суперечить людській природі та божественним порядкам. За Сковородою, Бог, створивши світ, надав йому ідеального порядку, в якому панувало добро, але світ обтяжений злом, і причина цього – у зруйнуванні ідеального порядку, коли його складники почали виконувати не властиві їм функції [2, с. 118].

Філософ відкидав такі форми державного устрою, як монархія та тиранія. До прикладу, він висловив свої антимонархічні погляди у 20-й пісні «Хто серцем чистий і душею»: «О мире! Мир бессовестный! Надежда твоя в царях! Мниш, что сей брег безнаветный! Вихрь развеет сей прах...» [5, с. 77]. Особливе місце у його творчості посідала думка про феодальне право і судочинство, яка звучить таким чином: «Не тот прав, кто в существе прав, кто ведь не прав по истине, но казаться правым умеет и один токмо вид правоты имеет... Ныне, когда нищ, тогда и бедняк, и дурак» [5, с. 131]. Тобто сенс тодішнього судочинства полягав у тому, що правда завжди буде за тим, хто багатший і сильніший, а не правий насправді.

Суспільно-політичним ідеалом Г. Сковороди був образ «горньої республіки» («духовної республіки»), «християнської держави». Саме така держава, на його думку, могла стати втіленням принципів рівності, свободи, любові, патріотизму та братерства, які просвітителю ставив найвище від усього, та забезпечити щастя народу. У вірші «Про свободу» він називав волю та незалежність найвищим благом людства і «основною мірою» життя; багатство проти свободи – ніщо [4, с. 177].

Невипадково вибрана й горна місцевість для побудови омріяної держави: це пояснюється тим, що філософ був глибоко віруючою людиною, а свої заповіді, як відомо, Ісус Христос виголосив у знаменитій Нагірній проповіді.

У «горній республіці» з демократичним устроєм немає місця гнобленню народу, майновій нерівності, ворожнечі й розбрату. Закони ж там абсолютно протирічать тиранським» та забезпечують права всім громадянам. Більше не існує експлуаторського суспільства, йому на заміну прийшла громада, де панує взаємна повага та чесна праця з урахуванням здібностей вільних людей, завдяки чому вдається гармонійно поєднувати суспільні та особисті інтереси, що значно підвищує якість державного управління. До того ж заміщення владних посад здійснюється через реалізацію принципу «сродної праці».

Будь-яка власність є джерелом зла, тому Г. Сковорода її не визначає. Також він не поділяє чоловіків і жінок, говорячи про них у цілому: «Нет в оной Республике ни старости, ни пола, ни разнствия – все там общее...» [6, с. 41]. Тепер у республіці живуть оновлені люди, які пізнали Бога і щасливі: «В горней республике все новое: новые люди, нова тварь, новое творение – не так как у нас под солнцем все ветошь ветошей и суета суетствий [6, с. 43].

У діалозі «Розмова, звана Алфавіт, чи абетка світу» український просвітитель-демократ подає аналіз типів людської діяльності у розділі «Прикмети деяких спорідненостей», де розглядаються «спорідненість до хліборобства», «спорідненість до воїнства», схильність до вчених занять, торгівлі, ремесел, мистецтва. Це дає нам можливість вважати, що все ж таки Сковорода не був абсолютним противником соціальної ієрархії, і його модель української нації є кастократичною. Ці три рівні спеціалізації, вважає М. Продум, відповідають «різним рівням соціальної ієрархії: господарського облаштування життя (касти підприємців і спеціалістів), світської влади (каста кшатріїв – державні адміністратори та

воїни) та духовної влади (каста брахманів – працівники духовної сфери, в якій нероздільні наука, релігія та мистецтво)» [7, с. 97].

З вищевикладеного витікає, що «сродна» («споріднена») праця – найголовніша засада республіканського устрою та розвитку суспільства і людини. Сутність цього принципу полягає у необхідності громадян займатися тією працею, що підходить їм за покликанням та природними нахилами, і саме тоді така праця буде справді корисна суспільству, саме тоді людина усвідомить свою значущість, відчує гармонію і єдність з іншими, що спонукатиме її робити більше добрих справ. Через людей, які б практикували «сродну» працю, тобто були щасливими, життя громади очистилося б від тих вад, про які писав Г. Сковорода у багатьох своїх творах.

Щоб пізнати себе та розкопати істину, людині слід вийти за межі своєї природи, і це допоможе їй віднайти свою внутрішню суть. Саме у цьому і полягає мета людини та її обов'язок, проте цей процес – шлях довжиною в життя. Подібно до Сократа Сковорода вказує, що «бути щасливим – се значить пізнати себе або свою природу, взятися за свою долю та робити своє діло» [2, с. 118]. А нещасливими нас роблять такі речі: братися за те, що нам не підходить; нести обов'язок, який протирічить нашій природі; навчатися того, не для чого народилися; дружити з тим, з ким не народжений дружити.

Зважаючи на те, що у всіх людей різне покликання, вони не можуть бути рівними за своєю суттю: хтось схильний до господарства, хтось до державних справ, а хтось має творчі нахили. Якщо чабан має природні здібності губернатора, міркував Сковорода, то він повинен ним стати, і нічого поганого не трапиться, якщо губернатор, який має нахил до чабанства, стане чабаном – від цього буде користь суспільству та їм обом, бо кожен у спорідненій праці знайде справжнє щастя [4, с. 178]. Будь-яка робота заслуговує шани, коли її виконують, беручи до уваги внутрішню схильність. «Краще бути натуральним котом,

ніж левом з осячкою природою», – проводить аналогії Г. Сковорода для спрощеного розуміння ідеї «сродності» [8, с. 187].

Прогресивність такої ідеї полягала в тому, що вперше визначалося рівне право людей на працю, незалежно від їх походження та майнового становища. Основним методом її реалізації мала стати освіта, яка була б спрямована насамперед на пошук та розвиток творчих і духовних сил громадян. Г. Сковорода говорив про ланцюг між знаннями і потребою в них, який має бути створено під час навчання: чим ґрунтовнішою є освіта, тим сильнішим є прагнення до глибшої і досконалішої освіченості і самовиховання [9, с. 118].

Узагальнюючи цю думку, варто додати, що М. Продум зазначав: «Вчення Григорія Сковорода про споріднену працю, по суті, є християнським обґрунтуванням кастократичного устрою» [7, с. 97].

На сучасному етапі критики доходять висновку, що політичні ідеали Г. Сковорода були утопічними, особливо якщо розглядати способи їх досягнення. Він плекав сподівання на самоусунення колишніх порядків, не закликав до боротьби, покладаючи надію на освіту, самопізнання та самовдосконалення. Ф. Поліщук у книзі «Григорій Сковорода. Життя і творчість» писав: «Він мріяв про світлу долю для свого народу, вірив у його пробудження, у його могутній природний розум, у його сили, і цьому пробудженню й освіті простих людей він служив своїм вченням, на словах і на ділі прагнув до більш розумного і справедливого суспільного устрою» [10, с. 90].

Окрім того, дослідники знаходять спільні риси між «горньою республікою» та утопією «Місто Сонця» Т. Кампанелли. Обидва філософи були простого походження, освічені, мали бунтарську вдачу, не визнавали цер-

ковних канонів, опікувалися долею широких верств населення свого народу, виступали проти колонізаторів їх країн, тому не випадково є схожість соціальних теорій Г. Сковорода і Т. Кампанелли, які створили на сторінках власних творів образи утопічних держав.

Що ж до принципу «сродності», то, на нашу думку, це і є той ключ до успіху та щастя, який так багато людей намагаються віднайти. «Пізнай себе – а пізнавши самовдосконалюйся», – ця теза повинна бути однією з базових засад для сучасної людини. Осмислення своєї ролі, призначення духовно збагачує особу, дає їй можливість знайти своє місце у складному та жорстокому світі. Такий інтелектуальний процес, що полягає насамперед в осягненні найпотаємніших сторін власного «Я» та творчій активності, веде до формування особистості. Тому вважаємо за доцільне впроваджувати такі ідеї «сродності» у сучасну систему освіти і виховання.

Висновки. Підсумовуючи вищевказане, можна зробити висновок, що Г. Сковорода засуджував кріпосне право та феодальну систему разом з її правом і судочинством, в яких правда була на боці того, хто сильніший. Він відстоював ідею створення «горньої республіки» – демократичної держави, де немає майнової нерівності, гноблення селян та свавілля поміщиків, де всі рівні, вільні, щасливі та займаються «сродною» працею, тобто тією, що відповідає їхнім природним обдаруванням та Божому призначенню. Головною думкою його філософії є те, що пошук шляху до ідеального суспільства пролягає через серце людини, її мораль, самовиховання та творчу працю. На наш погляд, незважаючи на ідеалістичність деяких тверджень Г. Сковорода, його спадщина й досі залишається безцінним джерелом знань та є, беззаперечно, актуальною.

Анотація

У статті проаналізовані просвітницькі погляди на державу і право Григорія Сковорода – засновника і яскравого представника української політико-правової думки.

Метою статті є аналіз та висвітлення основних положень просвітницько-демократичних ідей Григорія Сковорода щодо суспільно-політичних та соціальних порядків, критики феодального права і судочинства, а також розкриття змісту принципу «сродності».

Емпіричну основу дослідження склали твори, написані самим Григорієм Сковородою, зокрема, байка «Бджола і шершень», вірш «Про свободу», діалог «Розмова, звана Алфавіт, чи абетка світу», збірка «Сад божественних пісень».

Автори зазначають, що Григорій Сковорода засуджував і критикував кріпосну систему, феодальне суспільство, соціальну нерівність, гонитву за наживою, а також тогочасне судочинство, де правий був той, хто багатший. Він не визнавав такі форми державного устрою, як монархія і тиранія, натомість обґрунтовував ідею «горньої республіки». У статті визначено основні риси такої держави, наголошено, що вона з погляду сьогодення є дещо утопічною, а також висвітлено принцип «сродної» праці, яку Григорій Сковорода визначав найголовнішою засадою республіканського устрою та розвитку суспільства. Людина повинна займатися у своєму житті тією діяльністю, що відповідає її покликанню та природним нахилам, отже, саме тоді вона буде щасливою і корисною суспільству. На думку авторів, такий принцип надзвичайно актуальний і нині, адже «споріднена» праця – це і є ключ до успіху та щастя, тому вони вважають за доцільне впроваджувати такі ідеї у сучасну систему освіти і виховання.

Також у статті здійснено порівняння «горньої республіки» Григорія Сковороди та «Міста Сонця» Томмазо Кампанелли. Обидва філософи є авторами схожих соціально-політичних теорій, вони створили на сторінках своїх творів образи утопічних держав.

Ключові слова: Григорій Сковорода, критика феодального ладу, «горня республіка», «сродна» праця, самопізнання.

Kozynets O.H., Makohin N.O. Criticism of socio-political and social orders, feudal law and judiciary in the Hrygoriy Skovoroda's works

Summary

The article analyzes the enlightening views on the state and law of Hryhoriy Skovoroda, the founder and prominent representative of Ukrainian political and legal thought.

The purpose of the article is to analyze and highlight the main provisions of the educational and democratic ideas of Hryhoriy Skovoroda on socio-political and social orders, critique of feudal law and justice, as well as disclosure of the content of the principle of “kinship”.

The empirical research base is works written by Grigory Skovoroda himself: the fable “The Bee and the Hornet”, the poem “On Freedom”, the dialogue “A Conversation Called the Alphabet or the Alphabet of the World”, the collection “Garden of Divine Songs”.

The authors note that Hryhoriy Skovoroda condemned and criticized the serf system, feudal society, social inequality, the pursuit of profit, as well as the then judiciary, where the right was the richest. He didn't recognize such forms of government as monarchy and tyranny, but instead justified the idea of a “mountain republic”. The main features of such a state is identified in the article. Also here is emphasized that it's somewhat utopian in terms of today, and highlighted the principle of “related” work, which Gregory Skovoroda defined as the main principle of the republican system and development of society. A person should engage in his life in the activities that correspond to his vocation and natural inclinations – that is when he will be happy and useful to society. According to the authors, this principle is extremely relevant today, because “related” work – this is the key to success and happiness, so they consider it appropriate to implement such ideas in the modern system of education and upbringing.

The article also compares Hryhoriy Skovoroda's Mountain Republic and Tommaso Campanella's City of the Sun. Both philosophers are the authors of similar socio-political theories and have created images of utopian states in the pages of their works.

Key words: Hryhoriy Skovoroda, critique of the feudal system, “mountain republic”, “related” work, self-knowledge.

Список використаних джерел:

1. Бова В. Позачасовість та позапросторовість ідеї «сродності» Григорія Сковороди у соціо-освітньому просторі. *Рідна школа*. 2015. № 11–12. С. 68–71.
2. Демиденко Г.Г., Петришин О.В. Історія вчень про державу і право : підручник. Харків : Право, 2009. 256 с.
3. Путіловська Н.Б. Життя і творчість Григорія Сковороди як феномен української культури епохи просвітництва. *Молодий вчений*. 2017. № 4.2. С. 65–69.
4. Марчук В.П. Історія політичних і правових вчень : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
5. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. Пісні. Вірші. Байки. Трактати. Діалоги. 532 с.
6. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 2. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. 574 с.
7. Продум М. Класократія Липинського, вчення Сковороди і кастократична модель устрою нації. *Берегиня*. 1995. № 3–4. С. 85–106.
8. Сковорода Г.С. Розмова про істинне щастя / пер. укр. мовою, прим. В.О. Шевчук. Харків : Прапор, 2002. 280 с.
9. Лобик Л. Григорій Сковорода про взаємозв'язок сродної праці і освіти та їх роль у житті людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 607. *Філософські науки*. С. 118–119.
10. Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. Київ : Дніпро, 1978. 264 с.